

УДК 141.7:17.021.4:111.83:008

О. П. Хлисту
здобувач кафедри філософії
Запорізького національного університету

СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ФЕНОМЕНА АРІЇЗМУ

Стаття присвячена актуальній темі – розкриттю основного змісту феномена в індоєвропейській культурі. Усупереч поширеному останнім часом на територіях європейських країн (особливо України, Росії, Польщі) нечіткому уявленню про це явище в роботах расологів, енографів та істориків, ми спробували провести комплексний аналіз світоглядних основ і дати характеристику цього явища, спираючись на пам'ятки літератури й філософські праці, які безпосередньо пов'язані з арійським спадком. Точка зору автора на цю проблему суттєво розходиться з поширеною в сучасній соціально-філософській і художньо-публіцистичній літературі, яка позиціонує феномен як спадщину язичницької Європи. Тому в як термін, який належить до найменування цього явища й передає більш широке його розуміння, пропонується «аріїзм», замість поширених раніше «арійство» або «нордизм».

Інтерес до проблеми не вщухає протягом кількох останніх століть, відколи Ж.-А. де Гобіно (Joseph-Arthur de Gobineau) визначив цей напрям досліджень. Подальший розвиток теми можна знайти в роботах Г. Гюнтера, В. Авдєєва, С. Наливайка та інших. Разом із тим у жодній із них немає комплексного визначення поняття феномена та його сутнісних характеристик, відтак часто справжній аріїзм підмінюється різного роду теоріями й ідеологічними доктринами. Саме тому ми пропонуємо застосовувати термін «аріїзм» щодо цього явища, а не арійство.

Аріїзм – це насамперед соціокультурний феномен у найширшому розумінні цього поняття, який ліг в основу культурної традиції індоєвропейської цивілізації. Він зародився в колі східноарійських племен і виробив власну, відмінну від інших світоглядних систем, сукупність поглядів, оцінок, цінностей, принципів, що визначають бачення світу як образу ідеальної конструкції, певного місця людини в цій конструкції, а відтак передбачає формування активної життєвої позиції, програми конструктивної поведінки та сукупних дій людей як членів єдиного суспільства, спрямованих на розвиток, відповідно до власних знань і вмінь, для досягнення найвищого ідеалу (моделі суспільного раю). Ця ідеологія заклала основи планування та прогнозування, а також філософії державотворення.

Система світогляду й цінностей має певну організацію та ієрархічну будову, яка повністю підпорядкована єдиному принципові моністичного першопочатку й представлена в системі категорій, понять і символів. Саме завдяки наявності цієї специфічної системи стає можливим побачити наявність складових аріїзму як в історичному процесі, так і в сучасному суспільному світогляді.

В основі монотеїзму (тотального першопочатку) – у ведизмі, зороастризмі, маздаїзмі, іудаїзмі та його відгалуженнях (християнстві й мусульманстві) – лежить ідея єдиного творчого першоджерела, яка пізніше втілюється в особистості Бога – творця всесвіту. Однак кожний із названих напрямів розуміє цей концепт по-своєму. Тому ідея монотеїзму проходить кілька етапів розвитку й, відповідно, трансформується під час її імплементації в інші світоглядні системи. Так, концепт «монотеїзм» стає підставою для формування таких понять, як «теїзм», «деїзм», «пантеїзм» і «генотеїзм» («монолатрія»), однак лише частково збігається з ними.

Відповідно до концепції «прамонотеїзму» В. Шмідта, монотеїзм проголошувався первісною формою релігії

в історії людства [1]. Однак дослідження представників еволюційного підходу довели, що монотеїзм є вершиною еволюції міфологічної та релігійно-філософської думки (Р. Белла, Е. Тайлор, Дж. Фрейзер, Р. Маретт, Л. Штернберг, Л. Леві-Брюль, І. Кривельов) [2]. Водночас В. Шмідт у ході досліджень зробив певні значні висновки: 1) первинною ідеєю Бога-першотворця існувала в більшості кочових народів, які вірували в небесного Бога; 2) вірування Давнього Сходу й античності так чи інакше наближались до ідеї монотеїзму; 3) поряд із верховним божеством часто при цьому розміщували пантеон другорядних богів; 4) магія, навпаки, поступово стала домінувати в тотемічних культурах, а в матриархальних сільськогосподарських культурах почали вшановувати землю й створили культ родючості, «місячну» міфологію та вшановували померлих.

Система ведичного світогляду також часто розглядається як звичайний політеїзм. Божества ранньоведичного пантеону представлені богами неба (безсмертними є небесні світила та явища природи, Рудри, Асури), а також героями, у ролі яких виступають племінні вожді (Індра, Яма), і жіночими образами (супутниці богів). Однак на базі найдавнішої веди – «Рігведи» [3] – уже можна побачити зародження як монотеїстичної лінії, так і самого феномена аріїзму.

Героїчний та обрядово-світоглядний цикл найдавнішої веди пов'язаний з Індрою й аріями (РВ 1:6), а побутовий і землеробський (замовляння, прохання про дощ тощо), який представлений у пізніх мандалах, тяжіє вже до змішаної традиції, яка увібрала культу доарійської Індії. Можна також спостерігати, як образ Індри поступово зливається з образами інших божеств, пов'язаних із ведичною космогонією, – Агні, Вішну, Бріхаспати, пізніше Шиви тощо. Так, на базі кочових племен, які вже приручили коней і мають за спеціалізацію конярство та воєнну справу («О Індра-Агні, ви струсували Дев'яносто фортець, підлеглих Дасі, – Одрозу, одним бойовим діянням» (РВ 3:12:6)), зароджується розуміння природи Агні.

У межах філософії аріїзму осмислюється функція вогню як єдиного всесвітнього першопочатку (РВ 5:79:8). Агні в «Рігведі» багатифункціональний: це внутрішній вогонь, це світло на небі, світло серед людей, світло думки й натхнення поета («До Агні-Вайшванари», РВ 4:5). У зороастризмі священний вогонь Атар, або всесвітній вогонь Хварно, уже не виступає як самостійне божество, а названий сином Ахура-Мазди і є його атрибутом, як зауважив Л. Лелеков, «символом божественних потенцій» [4, с. 112]. У «Рігведі» космічною формою вогню є «Космічний жар» – taras (РВ 10:190) – як єдиний космогонічний першопочаток.

Із ритуалами агніхотри пов'язаний і ритуал виливання Соми – п'яного напою, який змішується з молоком і вважається напоєм безсмертя богів, амрітою. Він символічно виливається у води священної ріки (mahī – «велика»), якою є Сарасваті, Раса (rasa), авестійська Раха/Ранха, або Небесна ріка, що тече прямо з неба й омиває собою всесвітній простір. Цей образ безпосередньо пов'язаний також із розумінням уселенського вогню, осмисленим як циркулюючий потік, чим і є схожим за ознакою на вселенський водний потік (РВ 4:43). «Нащадок вод» (aram parat, в «Авесті» – «Онук вод») – незмінний епітет Агні (РВ 3:9:1): так образно передана асоціація зі світловими хвилями, випромінюванням. Отже, ритуал жертво-

принесення водам та очисні купання (РВ 1:23) заклали основи традиції вшанування вогню й води у ведизмі та зороастризмі (атар і абан). Море Ворукаша (авест.) водночас ототожнюється з реальним земним водоймищем [4], а море Пуїтіка асоціюється із небесним Океаном (вода, що випаровується), як і ведичний океан Матарішван (Matarisvan/Matarisva). Усі ці образи пов'язані з Агні, на що вказує й Т. Єлизаренкова [3]: «Безмежний океан, Матарішван, що міцно охоплює жар, грізний, підкріплюючий; Боже-ственні води, першонароджені за законом» (РВ 10:109:1). Отже, поняття небесного потоку (Раса/Раха), швидше за все, є початковим уявленням прадавніх ведійців про геомагнітне поле Землі, а також – циркуляцію енергії в усесвіті. Саме тому в багатьох гімнах наявне незрозуміле дослідникам (Саяна, К. Гельднер, Л. Рену, Г. Ольденберг та інші) нерозрізнення Соми та Агні як єдиного вселенського потоку. Проте пов'язані між собою атрибути обряду – Агні, сома й ріка – передають осмислення-асоціацію прадавніх філософів щодо циркуляції речовини та енергії в усесвіті, безсмертного рухливого першопочатку, що дає життя всьому сущому (гімни «До Соми», РВ мандала 9). А Всесвітній океан, насправді, являє собою океан космічних хвиль, що вказує на природу Агні як випромінювання. Тож головні символи аріїзму – вогонь вода – мають багатозначний зміст і дають змогу описати прадавнім аріям реалії одного порядку: космічний, усесвітній потік енергії Агні-Вайшванару, що рухається, сучасними термінами можна сказати – космічне мікрохвильове випромінювання, що і становить основу філософії монотеїзму.

Розглядається також питання про трійчасту природу Агні (trisadhastha): він народжується у трьох місцях – на небі, серед людей і у водах як Апам Напат («До Агні», РВ 10:45:3). Це містичне уявлення про Трійцю – три іпостасі єдиного божества, що передано й у ритуалі запалювання трьох жертвних вогнищ.

Водночас відбувається зародження розуміння єдиного Бога-Творця, якого автор одного з ведичних гімнів позиціонує як особистість (РВ 10:81). Цей образ уже отримуватиме ім'я Вішвакарман («Верховний діяч-творець») і є активним першопочатком: «Це його сприйняли води як перший зародок» (РВ 10:82:6). Указуючи на ідентичність цього образу «зародкові», автор ототожнює його з Агні. Але відповідь на запитання «хто ж він – Вішвакарман» так і не знайдена, він усвідомлюється водночас як Невтілений і як особистість, що пізніше в брахманізмі буде відповідати поняттям «Ніргуна Брахмана» й «Сагуна Брахмана».

Ототожнення Агні та Брахми – «Ти Брахма та господар будинку в нашому житті» – з'являється лише в Х мандалі «Рігведи» (РВ 10:91:10). Ці факти свідчать про більш пізні осмислення сутності Агні й початок формування філософії брахманізму. У «Законах Ману» («Manava Dharma-sastra», II ст. до н. е. – II ст. н. е.) міститься висновок, який підсумовує розвиток ведичної традиції в розумінні базової основи всесвіту та передає це розуміння так: «Одні називають його Агні, інші – Ману, владикою істот, інші – Індру, декотрі – диханням життя, а дехто – вічною брахмою. Він, проникаючи в усі живі істоти п'ятьма елементами, постійно змушує [ix] обертатися як колесо, посередництвом народження, росту та смерті. Хто так бачить у всіх живих істотах атмана через атмана, той, ставши байдужим до всього, досягає найвищого стану – брахми» (ЗМ 12:123–125) [5].

Таким є і Брахман у філософії веданти: іманентний і трансцендентний феномен, що є вираженням найвищого розумного ідеального принципу (Абсолюту) як першопричини й джерела всього сущого, і водночас як утілений творець світу (Ішвара) [6]. Автор трактату «Брахма Сутри» Бадараяна, аналізуючи святі писання, доходить низки висновків. Зокрема, вказується, що Брахман не є чимось відмінним від світу: «Саме так як глечик є нічим іншим,

ніж глиною, а прикраси – ніщо інше, окрім золота, так і цей світ імен і форм є Брахман» [6, с. 18]. Брахман може творити світ за допомогою Сат-Санкалпи – енергії волі. Атма (дух, душа), Акаша (простір) і Прана (дихання) також трактуються як синоніми до поняття «Брахман». Щодо якостей Брахмана, ведизм стверджує, що Вайшванара («шлунковий/внутрішній вогонь») є Брахман (БС 1:2:24), або Jyotiscaranadhikaranam – «світло є Брахман» (БС 1:1:24–27). Як об'єкт пізнання Брахман порівнюється із горінням, внутрішнім вогнем, рушійною енергетичною субстанцією. Сам процес пізнання (медитації) пов'язаний із жертвопринесенням, що слугує єдиній меті – процесу пізнання засад світобудови.

Космогонічні гімни «Рігведи» належать до найбільш пізньої частини (здебільшого мандали Х), на що вказували й Г. Ольденберг, К. Гельднер, Л. Рену, У. Донігер (О'Флаєрти), Т. Єлизаренкова та інші [3]. Спочатку буття sat виникає з небуття asat, наприкінці процесу творення з'являється сонце, від якого походять покоління богів і людей. Адіті народжує дещо неживе – Мартанду, а боги його приводять у дію, після чого він живе та помирає (РВ 10:72). Ця істота (ногами доверху tad uttanapadas pari) здається космічним гігантом, подібним до Пуруші, або до космічного дерева, перевернутого корінням доверху (РВ 1:24:7). Співвідношення Адіті й Дакші нагадує водночас Пурушу та Вірадж (РВ 10:90). Треба враховувати той факт, що назви, які сьогодні перекладаються із санскриту як імена богів первісно могли вказувати на конкретні явища або космічні об'єкти. Отже, у тексті твору майже не знаходимо суперечностей із сучасною космологією: тут поетично змальований процес, коли всесвіт народжувався як деякий океан часточок, перші його об'єкти (боги) стали, на думку людини, довговічними («безсмертно подібними»), «тримаючись за руки», вони «танцюють» (хоровод-колооберт) в океані циркулюючої космічної енергії й пілу, і, нарешті, серед них з'являється Сонце.

Космогонічні уявлення зороастризму (Ясна, Гати) схожі з уявленнями авторів «Рігведи». Тут описані небесні світила, які здійснюють свої цикли, що є мірилом Аші (закону, істини), рати-зразки (цілісності, безсмертя, новий місяць, рати року тощо). Із загального індоіранського джерела зороастрійцями успадкований ритуал виливання Хаоми (Соми) та вшанування вогню (Атар, Хварно). Уявлення про світ зороастрійців, однак, суттєво різняться від поглядів авторів «Рігведи». Образ Ахура-Мазди пов'язаний із метафізикою: він постійний і незмінний, необмежений у часі. Відтак монотеїстична лінія в зороастризмі постає вже трансформованою й напруженою пов'язаною з іудаїзмом і християнством, а настанови Ахури-Мазди розглядаються як «Святе Слово» та «Одкровення».

Натомість уявлення «Рігведи» в самому ритуалі Агні неодмінно пов'язані із Законом невпинного руху й циклами колообігу життя. Отже, найдавнішою формою монотеїзму, яка виражає головну ідею аріїзму, в Індії та Ірані були не монолатрія (генотеїзм) і не теїзм, або деїзм. Єдине божество спочатку розумілося в душі, близькому до пантеїзму (веди й упанішади), або як безлике Понадбуття (буддизм). Саме в образі Агні (Хварно) утілена сутність головної ідеї аріїзму – розуміння засад світобудови як реалізації природи випромінювання.

Показовим також є факт відповідності поглядів прадавніх аріїв на природу всесвіту й висновків сучасних космологів і фізиків, на що звернув увагу М. Каку [7]. Зокрема, Вішну зазвичай зображується таким, що лежить на царі зміїв назі Шеша (Sesha), де Шеша подібний хвилям на поверхні Океану первозданих вод. В аріїзмі також був уперше сформований погляд на кінцевість окремого всесвіту й водночас безкінечність світу, що узгоджується із висновками А. Ейнштейна, Е. Хаббла (теорії Великого Вибуху та Розширення Всесвіту), Ч. Беннетта, А. Гуса,

Г. Гамова, Ф. Хойла, Дж. Уйлера, М. Каку (теорія суперструн) та інших [7]. Усесвіт є динамічним у результаті хвильового викривлення матерії простору-часу, а світло й звук – це хвилі, їхні коливання можуть відбуватися в різних площинах, створюючи ілюзію просторовості. З огляду на новітні дослідження термін «усесвіт» (універсум) був замінений на «мультивсесвіт» (мультиверсум).

У ведизмі цим поняттям відповідають поняття «Сагуна Брахман» (проявлений Брахман) і «Ніргуна Брахман» (непроявлений Парабрахман) (БС 4:3:7–14). Брахман, зазначається у філософії веданти, не мав будь-якої іншої причини під час творення всесвіту, окрім властивої йому гри – Ліли (БС 2:1:32–33). Тут мається на увазі гра світла та звуку, ілюзія, Махамая [6]. Отже, творення й знищення світу (Велике розчинення, Маха Пралайя) слідує одне за одним і такі зміни не мають початку та кінця, а є лише послідовністю циклів, у такий спосіб реалізується головний Закон (Rta) [8]. Циклічність у ведичній філософії, буддизмі, джайнізмі й тантризмі передана через образ Колеса Сансари або поняття Калачакра.

Безпосередньо із природою світлового випромінювання в аріїзмі пов'язаний феномен інформації (Істини), інформативності всесвіту. Інформація як поняття «істина» передається через певні образи: Аша/Арта (закон, істина) – у зороастризмі; satyam – у ведизмі [3; 4; 6], а її вираженням є Закон-рта; у християнстві – через образ «Слова», або «Книги Життя», де записані всі мертві речі та істоти як потенційно живі («Одкровення», гл.10:10). Отже, можна сказати, що головною, найдосконалішою формою розвитку інформації є Бог (монотеїстичні релігії), «хвильовий Океан» або «Нірвана» (ведизм, буддизм, М. Каку). Вона вміщує в себе всі інші потенційні інформаційні форми, вірогідності існування матерії. Це свідчить про відповідне розуміння в межах аріїзму високої структурної організації людини, яка містить увесь потенціал розвитку всесвіту.

У ведичний період зароджується ідея Договору й Заповіту (Закону), зокрема в IV мандалі згадується Договір Індри з тими, хто його вшанує. Закон та Істина виступають як взаємопов'язані поняття в «Авесті» й ведичних текстах (rtam sa satyam), як вираження божественного принципу циклічності (РВ 10:190:1). Космічний Закон (рта) закріплений у ритуалі погодинного жертвоприношення різним богам (космічним об'єктам і структурам) протягом доби Rtugraha (закон колооберту часу), де кожному божеству відведено свій час і своє місце (РВ 1.15). Поняття Закон та Істина водночас виражають принцип структурованості (детермінізм) світобудови [3]. За визначенням інтерпретаторів «Рігведи», Митра є божеством дружнього договору, який об'єднує людей і слідує за дотриманням соціальної ієрархії (подібну функцію має й у зороастризмі). Зазвичай Митра виступає у зв'язку з Варуною, і це має своє пояснення: Варуна представлений як космічний океан, який народжує все і, відповідно, установлює Закон колообігу, яким керує Митра. Цей факт свідчить про перенесення свідомості природного законодавства на становлення системи суспільної ієрархії у світогляді аріїзму. Тому як і в зороастризмі, так і в індійських дхармаштрах спостерігається безпосередній зв'язок правової норми з ритуалом, а виконання норми прирівнюється до святості. Поняття Закон і Договір, які спочатку становили основи природного та ритуально-релігійного законодавства, потім були перенесені й на життя суспільства.

Отже, поняття Істина відповідає такому: 1) теоретичному розумінню основного природного Закону – циклічності й процесуальності буття; 2) практичному відображенню цієї ідеї в ритуалі; 3) перенесенню ідеї відповідності природного законодавства на суспільне і створення відповідної соціальної ієрархії (соціального екологізму), яка відбиває ієрархічну (багаторівневу) структуру всесвіту.

Треба наголосити, що саме у філософії ведизму-брахманізму були закладені соціально-філософські засади аріїзму, у межах цього напрямку була зібрана найбільш детально інформація щодо основ світобудови й погляди щодо облаштування суспільства в гармонії з усесвітом. В інших релігійно-філософських напрямках можна спостерігати подальший розвиток моністичної ідеї, її трансформацію та адаптацію під впливом інших світоглядних систем і водночас певний відхід від першооснов аріїзму.

Аріїзм уважає реальний світ утіленням, матеріалізацією безособового світлового першопочатку, його природним продовженням, який у процесі розвитку набуває багаторівневої структурної організованості та є єдиною гармонійною системою. Уся конструкція світобудови (мандала) у світогляді аріїзму підпорядковується логізму й процесуалізму, передбачає розвиток, планомірність, циклічність, багаторівневність тощо. Систему світогляду можна відобразити в парадигмі «Бог – Усесвіт – Суспільство – Людина». У межах філософії також треба визначити кілька складових, які характеризують монотеїзм і передають ієрархічний принцип сприйняття світобудови: космологізм (космізм), детермінізм та екологізм.

Можна переконатися, що світогляду аріїзму притаманний гносеологізм. Можливість обчислення в математичних формулах природних процесів зумовила розвиток таких дисциплін, як астрономія, астрологія-джйотіш, математика й архітектура в давньоіндійському суспільстві, що показово відображено у Васту-шастрі, трактатах Аріабхати, Брахмагути, Бхаскари («Вінець систем», «Алгебра» («Vijaganīta»)) тощо, що відображає спроби планування-прогнозування з використанням математичних розрахунків [9]. Завдяки геометрично-математичному погляду на структуру світобудови, в аріїзмі стає можливим побачити її ієрархізм, системність і цілісність, а відтак усезагальну гармонію цієї всесвітньої конструкції.

Ієрархічна організація, системність і впорядкованість притаманні також людині та суспільству. В аріїзмі повсякчас позиціонується життя в гармонії з природою (дотримання законів фізики всесвіту, природний екологізм), що витікає із космології монотеїзму [9].

Відповідно до принципу космологізму, виник поділ суспільства на варни (чого в аріїв первісно не було) [5]. Із тексту «Рігведи» видно, що Пуруша – це реалізація видимого світу, неживої та живої природи, його як уселенську матеріальну істоту було розділено й принесено в жертву, щоб із нього утворилися всі об'єкти природи: «Його рот став брахманом, (Його) руки перетворилися на раджаңья, (Те,) що стегна його, – це вайшья, З ніг народилися шудра» (РВ 10:90:12).

Так, в аріїзмі були закладені основи соціоцентристського підходу, який іноді звинувачують в абсолютизації значення суспільних зв'язків людини. Аріїський гуманізм представлений у взаємодії інтересів особистості й суспільства, це так званий природний гуманізм, спрямований на гармонізацію співвідношення особистісних і суспільних інтересів. В антропології аріїзму людина розглядається як частина єдиного всесвіту, зумовлена природними та соціальними зв'язками, включена в єдиний процес антропосоціокосмогенезу, а відтак має жити в гармонії з усесвітом і суспільством. Тут мови взагалі не йде про будь-який психологізм або свободу особистості. Лише в колективі розкривається її цінність і закладені в ній природні потенції. Тож людина не може діяти на власний розсуд, її поведінка та діяльність зумовлені суспільними вимогами (дхармашастри, «Закони Ману» тощо).

Один із головних концептів аріїського монотеїзму – Любов – передбачає реалізацію громадянського

обов'язку й розуміється як відданість і служіння найвищому ідеалові, ідеальному образіві, абсолюту або вищій істоті – Творцю. Гуманістична ідея аріїзму спрямована передусім на вдосконалення моральної сутності людини, скеровує її на розвиток і співтворчість згідно із природним першопочатком, Богом-Творцем (на відміну від руйнівної, деструктивної позиції). «Веда» розуміється при цьому як «знання» та «добродіє», містить відомості про світ і відповідний погляд на універсальну й божественну людську природу як гармонійний інструмент практичної діяльності в колі родини, громади, суспільства.

У межах аріїзму позиціонується також ідея підпорядкування, що показує вбудованість кожного об'єкта в структуру всезагальної системи. Відтак нижні прошарки соціуму мають підпорядковуватися вищим (варни, держава), що зумовлює певну гармонію взаємовідносин у суспільстві. Водночас людина в аріїзмі є не пасивним об'єктом природи, а суб'єктом дії, яка зумовлює розвиток соціальної матерії й предметного світу навколо себе.

Морально-етичні погляди аріїв засвідчують, що вони цінували щедрість і дружбу, чесність і не терпіли брехні, до якої вдаються їхні вороги, намагалися пізнавати «божественну» істину й цінували її понад усе, закріпивши це в ритуалі. Себе арії вважають благочесними виконавцями закону, дружними, подібно до когорти своїх богів – Агні, Индри, Митри та інших. При цьому Зло у ведях не виступає на вселенському рівні, як у зороастризмі, а має конкретного носія. Тож в аріїзмі відсутня ідея вигнання з раю, навпаки, увесь світ сприймається як суцільне благо, виступає у своїй цілісності й неподільності (РВ 3:31:17). Тому й поняття справедливості та етичності в аріїзмі виступає як відбиття природних процесів.

Із розвитком ведичної традиції з'являються зовсім нові поняття «гріх» і «безгріховність», чого спочатку не знаходимо в «Рігведі». Спочатку всі люди ділилися на тих, хто виконує ритуал Соми, і тих, хто не влаштовує жертвопринесення аріїським богам – це даса та ракшаси (РВ 5.44). У період пізньої «Рігведи» виникає розуміння «смертного» й «несмертного гріха» (РВ 10:132:4). У «Законах Ману» вже визначені етичні показники праведності – «постійність, поблажливість, смиренність, неохильність до крадіжки, чистота, приборкання почуттів, розсудливість, знання Веди, справедливість і негнівливість утворюють дхарму, яка володіє десятьма ознаками» (ЗМ 6:92); подано й перелік пороків (ЗМ 7:47-48). Однак, як і раніше, зло має соціальний статус і не набуває категорії всесвітнього антагонізму: світ є цілісним творінням Брахи, а суспільні приписи спрямовані підтримувати цю вселенську гармонію на рівні суспільства [5].

У зороастризмі червоною ниткою проходить загальний мотив боротьби проти вірувань місцевих аборигенів – магів і чаклунів, та їхніх богів – девів («Видеват» [4] – «Закон проти девів»), засуджуються ідолопоклонництво (у тому числі розповсюджений на той час буддизм). Цей факт також може виступати одним із головних маркерів, які відрізняють аріїзм від язичництва як такого, де вказані елементи є стилістично-варювальними (магія, віра в духів тощо). Ш. Шакед, Е. Ртвеладзе, А. Саїдов і Є. Абдуллаєв указують, що агресивне утвердження дуалізму спочатку не було характерним для зороастризму до початку Сасанідського періоду [4]. Спочатку основу філософії обох творів – «Рігведи» й «Авести» – становили прагнення до гармонії та добра, а найвищим досягненням сил добра вважається народження нащадків людини й тварин.

Суттєвим недоліком ідеологічних напрямів, які виникли в останні століття та певним чином експлуатують

світогляд аріїзму, є намагання пояснити поняття моралі суто природними процесами, спонуканнями, інстинктами й, звичайно, боротьбою інтересів та окремих волю (расологія, Ф. Ницше, А. Шпенглер тощо).

Філософія аріїзму відрізняється гносеологізмом і у вивченні природи душі. Із розвитком ведичної традиції душа починає описуватися як суб'єкт пізнання, а «обителю» – як те, що належить пізнати («Мундака Упанішад»). Цей пункт відрізняє аріїзм від релігійно-філософських поглядів іудаїзму, християнства тощо, де знання сприймаються на віру, як постулати, які не можна пізнати і є одкровеннями.

Ведисти стверджують, що індивідуальна душа абсолютно тотожна Вищій Душі (шруті, «Брахма Сутри»), тому вона – вічна. У сукупності індивідуальні душі становлять Брахман. Єдиною метою душі має бути Брахман і його пізнання. Знання є основною метою й чеснотою людини, що зближує її із Брахманом. Позбавлена Авідьї душа вивільнює ті самі властивості, які має Брахман, – свободу від гріха, чисту волю, усезнання, єдиною її якістю є Чайтанья (чистий розум) (БС 2.1.21–22; 4.4.5–7).

Так, головним благом у філософії аріїзму є знання (Істина, Аша) – знання головного Закону (Rta), і життя згідно з цим природним законом. Метою пізнання стає «звільнення» від карми як причиново-наслідкових відносин: лише істинне знання народжує успіх та усуває небажані наслідки карми (дії). Саме це і є основним пунктом ведичного вчення, що зазвичай трактується як «спасіння» – це знання Брахмана й спасіння від помилковості, яку народжують причиново-наслідкові відносини (карма) в результаті незнання (БС 3.2.38–41). Досягнення гармонії між дією та результатом – мета ведичного вчення (БС 3:3:28).

У «Брахма Сутрах» за посилання на мудреця Джайміні стверджується, що пізнання Брахмана не залежить від актів жертвопринесень. Отже, усі ведичні тексти стверджують, що спасіння, Мокша, досягається через знання Брахмана, а під духовним прогресом у ведизмі розуміється досягнення знань про природу всесвіту.

Водночас треба відмітити певні суперечності, закладені у світогляді аріїзму: поряд із глибинною філософією, яка розглядає засади світобудови, і в межах якої стверджується рівноправність і рівноцінність усіх утілених душ (jiva), розвивається система обмежень для певних груп людей, елітарна ідеологія. Героїзм, завойовницька політика аріїв, спрямована на здобуття благ, часто створених іншими народами, та виокремлення себе (шанувальників Закону й богів) серед інших народів (безбожників, злодіїв і чародіїв) швидше за все дали підставу формувати ідеологію обраності в давньоіндійському суспільстві (РВ 4:4:9). Потім цю тенденцію успадкували інші народи та групи, на базі яких формувалася ідеологія аристократизму, богообраності тощо, а в новітній час – ідеологія нацизму.

Філософія елітарності позначається й на гносеологічному аспекті аріїзму. У «Рігведі» зазначається, що мову створили прадавні поети-ріші, які дали імена усім речам і тим самим зробили таємне проявленим (РВ 10:71:1). У цій тезі відбулося усвідомлення аріїв (на первісному рівні) того факту, що інформація реалізується посередництвом мови й водночас тут наявна вказівка – на зародження розуміння елітарності знання вже в ранньоведичний період: «таємні слова» (pada guhyani), або «священна Мова (Вач)», що об'єднує поетів і богів, але незрозуміла для непосвячених (РВ 10:53:10). Індолог П. Грінцер також відмічає: «У стародавніх пам'ятниках іранської, індійської, хеттської, грецької, ісландської та ірландської літератури ... більш або менш чітко виявлена опозиція так званої «мови богів» й «мови людей» [4, с. 26]. Зокрема, у «Законах Ману» є пункт, який відображає

позицію брахманізму в погляді на знання: «Наділений належним пізнанням не зв'язується діяннями; позбавлений пізнання піддається круговій течії життя (сансара)» (ЗМ 6.74). Тобто, знання визначають свободу людини, як і її належність до еліти суспільства, тоді як приписи та ритуали зобов'язані виконувати всі інші, хто не наділений таким знанням, щоб упорядкувати життя суспільства.

Подальше поглиблення конфлікту між філософією аріїзму й релігійним законодавством відбувається під час запозичення ведичних знань та імплементації в інші релігійно-філософські системи, а окремі тези ведизму вже в редукованому вигляді адаптуються під інші вчення. Останнім часом через відсутність глибокого аналізу засад світоглядних систем аріїзм підміняється синтетичними ідеями.

Підсумовуючи викладене, треба зазначити, що основною для формування елітарної доктрини аріїзму стали такі положення: 1) ідея знання й прогресу; 2) ідея богорівності тих, хто володіє знанням; 3) присвоєння заслуг і надбань аріїзму виключно однією расою (або нацією, групою). Однак необхідно наголосити, що, виходячи із філософської частини аріїзму, елемент елітарної ідеології був привнесений набагато пізніше, ніж заклалися основи аріїзму.

Отже, в основу феномена аріїзму покладено такі положення: 1) розуміння й відповідні уявлення про природу світлового випромінювання як вираження природи всесвіту, що оформилися в ідею монотеїзму; 2) Істина та Закон – основні поняття аріїзму, які вказують на головний закон усесвіту – циклічність руху енергії й матерії (Сансара); 3) аріїзму притаманний гносеологізм, що дало змогу сформувати певний погляд на засади світобудови та організацію суспільства, який відображає ієрархізм, системність і цілісність, а відтак усезагальну гармонію цієї всесвітньої конструкції; 4) головною метою філософії аріїзму є знання (Істина, Аша) – знання головного Закону (ṛta) й життя згідно з цим природним законом.

Література

1. Голубев Д. Теория прамотеизма в трудах В. Шмидта / Д. Голубев. – Lambert Academic Publishing, 2013. – 232 с.
2. Крывелёв И.А. Крушение теории прамотеизма: консультация / И.А. Крывелёв // Вопросы философии. – 1960. – № 7. – С. 135–146.
3. Ригведа : в 3 т. / пер. с санскр. Т.Я. Елизаренковой. – М. : Наука, 1989–1999. – Т. 1 : Мандалы I–IV. – 1989. – 768 с.; Т. 2 : Мандалы V–VIII. – 1995. – 752 с.; Т. 3 : Мандалы IX–X. – 1999. – 560 с.
4. Авеста. Закон против дэвов (Видевдат) / адаптированный перевод, исследование и комментарии Э.В. Ртвеладзе, А.Х. Саидова, Е.В. Абдуллаева. – СПб. : Издательство Политехнического университета, 2008. – 301 с.
5. Законы Ману (Манавадхармашастра) / пер. С.Д. Эльмановича, проверенный и исправленный Г.Ф. Ильиным. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2002. – 496 с.
6. Веданта Сутра (Брахма Сутры) / пер. с санскрита Д.М. Рогоза. – СПб. : ОВК, 1995. – 208 с.
7. Каку М. Параллельные миры: Об устройстве мироздания, высших измерениях и будущем Космоса [Michio Kaku. Parallel Worlds: A Journey Through Creation, Higher Dimensions, and the Future of the Cosmos] / пер. с англ. М. Кузнецовой. – М. : София, 2008. – 416 с.
8. Соколов Ю.Н. Общая теория цикла / Ю.Н. Соколов // Материалы V Международной конференции «Циклы природы и общества». – Ставрополь, 1997. – Ч. 1. – 1997. – С. 47–77.
9. Chakrabarti V. Indian Architectural Theory: Contemporary Uses of Vastu Vidya / V. Chakrabarti. – Great Britain : Psychology Press, 1998. – 212 p.

Анотація

Хлисту́н О. П. Сутнісні характеристики феномена аріїзму. – Стаття.

Стаття присвячена актуальній темі – розкриттю основного змісту феномена аріїзму в індоєвропейській культурі. Усупереч поширеному останнім часом на території європейських країн (особливо України, Росії, Польщі) нечіткому уявленню про це явище в роботах расологів, енографів та істориків, ми спробували провести комплексний аналіз світоглядних основ аріїзму й дати характеристику цього явища, спираючись на пам'ятки літератури та філософські праці, які безпосередньо пов'язані з арійським спадком. Точка зору автора на цю проблему суттєво розходиться з поширеною в сучасній соціально-філософській і художньо-публіцистичній літературі, яка позиціонує феномен аріїзму як спадщину язичницької Європи. Тому як термін, що належить до найменування цього явища й передає більш широке його розуміння, пропонується «аріїзм», замість поширенішого раніше «арійство» або «нордизм».

Ключові слова: аріїзм, Агни, Брахма(н), монотеїзм, першопочаток.

Аннотация

Хлисту́н Е. П. Сущностные характеристики феномена ариизма. – Статья.

Статья посвящена актуальной теме – раскрытию основного содержания феномена ариизма в индоевропейской культуре. Вопреки распространенному нечеткому представлению о данном явлении в работах расологов, энографов и историков, автор проводит комплексный анализ мировоззренческих основ ариизма и дает характеристику данному явлению, опираясь на памятники литературы и философские труды, которые непосредственно связаны с арийским наследием. Точка зрения автора на данную проблему существенно расходится с бытующей в современной социально-философской литературе, которая позиционирует феномен ариизма как наследие языческой Европы. Поэтому в качестве термина, который относится к наименованию данного явления и передает более широкое его понимание, предлагается «аризм», вместо распространенных ранее «арийство» или «нордизм».

Ключевые слова: ариизм, Агни, Брахма(н), монотеизм, первопричина.

Summary

Khlistun E. P. The essential characteristics of ariyizm phenomenon. – Article.

The paper of E.P. Khlistun “The Essential Characteristics of Ariyizm Phenomenon” devoted to the topical issue – disclosure of the main content of the Ariyizm phenomenon in Indo-European culture. Contrary to popular fuzzy representation about this phenomenon in the works of rasologists, ethnologists and historians the author conducts comprehensive analysis of the philosophical foundations of Ariyizm and characterizes this phenomenon with the use of literary monuments and philosophical works which are directly connected with the Aryan heritage. The point of view of the author on this issue significantly differ from the prevailing in the modern social and philosophical literature which describes the phenomenon of Ariyizm as the legacy of pagan Europe. Therefore, as the term that names this phenomenon and transmits more comprehensive understanding is proposed “Ariyizm” instead of the common “Aryanism” or “Nordicism”.

Key words: Agni, Ariyizm, Brahma(n), monotheism, the Prime Cause.